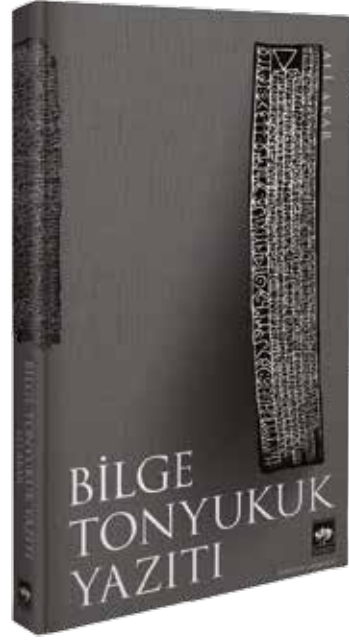

BİLGE TONYUKUK YAZITI

Sevda Özen Eratalay

Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan *Köktürk Yazıtları* her zaman bilim dünyasının ilgisini çekmiştir ve çekmeye devam edecektir. Söz konusu yazıtlar pek çok farklı disiplinin araştırma konusu olmuştur. Akar'ın *Bilge Tonyukuk Yazıtı* adlı eseri şimdiye kadar bu alanda yapılmış çalışmalar arasında en kapsamlı olanlardan biridir. Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk Yazıtları daha çok metin bağlamında ele alınmış ya da sınırlı bir konu çerçevesinde tek yazıt üzerinden incelemeye tabi tutulmuştur. *Köktürk Yazıtları* içinde belki de en önemli bilgilerin yer aldığı *Tonyukuk Yazıtı* derli toplu bir eser niteliği taşıması bakımından oldukça önemlidir.

Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tonyukuk'un adı, hayatı ve kişiliği üzerinde durulmuştur. *Tonyukuk Yazıtı*'nın bulunduğu yer, taşların yüksekliği ve satır sayılarının ele alındığı bölümde yazar daha sonra yazıtın yazıldığı tarih üzerinden geniş bilgiler sunar. Bu başlık altında yazıtın dikiliş tarihi üzerine farklı görüşlerin (Giraud, Clauson, Bazin, Tekin, Sertkaya ve Aydın vb.) olduğunu belirten Akar, bu görüşleri de değerlendirerek bazı maddeler sıralar. Daha sonra bu maddeler doğrultusunda söz konusu tarih hakkında kesin bir görüş belirtir. Yazıttaki satırların tek tek açıklanarak yazıtın konusunun ele alındığı bölüm birinci bölümün ikinci kısmını oluşturmaktadır. "Tonyukuk Yazıtı'nın Dili" birinci bölümün üçüncü kısmını oluşturur. Burada metinlerin Tonyukuk'un dilinden aktarılmasının önemi üzerinde durulmuştur. *Tonyukuk Yazıtı*'nın bu bağlamda diğer yazıtlardan farkı üzerinde durulmuştur ki bu, oldukça önemli bir

ayrıntıdır. Yazar burada, yazıtın manzum-mensur olma yönündeki tartışmalara da kısaca yer vermiştir. Birinci bölüm "Yazı Kültürü Bakımından Tonyukuk Yazıtı" başlığıyla devam eder. Bu başlık altında Köktürk yazısı üzerine bazı bilgiler verilmektedir. Ayrıca *Bilge Tonyukuk Yazıtı*'nda yazının yönü ve yazıtın dikiliş şekli bakımından diğer yazıtlardan farkına değinilmiştir. Birinci bölümün son başlığı yazıt üzerine yapılan çalışmalar üzerinedir. Yazar bu bölümde, yazıt üzerine yapılan ilk çalışmalardan başlayarak gerek Türkiye'de gerekse dünyada *Tonyukuk Yazıtı* ile ilgili çalışma yapan Türkologları sıralamıştır.

Eserin ikinci bölümü "Dil İncelemesi" ve "Söz Varlığı" olmak üzere iki kısma ayrılır. "Dil İncelemesi"; "Alfabe ve Yazım", "Dil Özellikleri", "Ses Bilgisi", "Sesler", "Ses Olayları" ve "Yapı Bilgisi" başlıklarından oluşur. "Yapı Bilgisi", "Yapım Ekleri" ve "Çekim Ekleri" olarak

iki başlık altında değerlendirilmiştir. “Çekim Ekleri” de kendi içinde “İsim Çekimi”, “Basit Fiil Çekimi”, “Birleşik Fiil Çekimi” ve “Fiilimsiler” gibi başlıklar altında incelenmiştir. “Fiilimsiler” başlığı da “Sıfat-Fiiller” ve “Zarf-Fiiller” olmak üzere iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. İkinci bölümün “Söz Varlığı” başlıklı ikinci kısmı “Soyut Sözler”, “Eş Anlamlılar”, “Çok Anlamlılar”, “Söz Türetme”, “Birleşik Fiiller”, “Kalıp Sözler” ve “Savaş ve Diplomasi Terimleri” başlığı altında ele alınmıştır. İkinci bölümün ilk kısmı olan “Alfabe ve Yazım” başlığı altında yazıtta yer alan ünlüler, ünsüzler ve çift sesler tablo hâlinde verilmiştir. Bu tabloda yazıttaki harflerin Türkiye Türkçesindeki ses karşılıkları gösterilmiştir. Akar, “Dil İncelemesi”nin ikinci alt başlığı olan “Dil Özellikleri”nde *Tonyukuk Yazıtı*’ndaki ağız farklılıklarına değinmiştir. Bu bağlamda en önemli yapılardan biri olan *ben* zamiri üzerinde durur. Yani *Bilge Kağan* ve *Kültigin Yazıtları*’nda *men* olarak geçen yapının *Tonyukuk Yazıtı*’nda *ben* olarak yer aldığını ve bunun dikkate değer farklılıklardan biri olduğunu belirtir. Yine *Kültigin* ve *Bilge Kağan Yazıtları*’nda geçen {-*I*pan}, {-*I*p} zarf-fiil eklelerinin *Tonyukuk Yazıtı*’nda sadece {-*I*p} şeklindeki kullanımına dikkat çeker. *Kültigin Yazıtı*’ndaki *uda bas-* “uykuda basmak” ifadesinin *Tonyukuk Yazıtı*’nda *uka bas-* biçiminde geçtiğinden söz ederek yazıtlar arasındaki küçük ağız farklılıklarını hatırlatır. İkinci bölümün önemli başlıkları arasında yer alan “Sesler” bölümünde yazar ünlüler, ünsüzler ve çift sesler hakkında bilgiler verir. Burada kapalı e (è) ünlüsünün varlığı ile ilgili Radloff, Foy, Grönbech, Polinov, Nemeth ve Poppe gibi Türkologların tartışmalarına yer veren yazar; sesin, Türk dilindeki anlam ayırt edici özelliğine değinerek önemini vurgular. Akar daha sonraki “Ses Olayları” başlığı altında *Tonyukuk Yazıtı*’ndaki bazı ses

olaylarını Türkiye Türkçesi ile karşılaştırır. Bu ses olaylarını da söz başı ve söz içindeki /b/ ünsüzünün korunması, söz içindeki /d/ ünsüzünün korunması, söz başındaki /k/ ünsüzünün korunması ve söz başındaki /t/ ünsüzünün korunması olarak beş farklı madde de örnekleriyle birlikte verir. “Yapım Ekleri” ve “Çekim Ekleri” alt başlıklarıyla devam eden “Yapı Bilgisi” ikinci bölümün ana başlıklarından biridir. “İsimden İsim Yapım Ekleri”, “Fiilden İsim Yapım Ekleri”, “Fiilden Fiil Yapım Ekleri” ve “İsimden Fiil Yapım Ekleri” olarak başlıklandırılan “Yapım Ekleri” kısmında ekler tek tek ele alınmış ve yazıtta bulunduğu yere göre sözcük bağlamında gösterilmiştir. Söz konusu yapım ekleri çerçevesinde yazar; on farklı isimden isim, dokuz farklı fiilden isim ve fiilden fiil, dört farklı isimden fiil yapma ekini örnekleriyle birlikte sıralamıştır. “Yapı Bilgisi”nin ikinci ana başlığını oluşturan “Çekim Ekleri” kısmında “İsim Çekimi” alt başlığı ile “Çokluk Ekleri”, “İyelik Ekleri”, “Durum (Hâl) Ekleri” verilmiş ve bu başlıklar da kendi alt başlıklarına ayrılmıştır. “İsim Çekimi” ana başlığı altındaki “Çokluk Ekleri” başlığında {+*lAr*}, {+*gUn*}, {+*An*}, {+*(X)t*} ve {+*s*} gibi grup yapma eklerinin gramerlik çokluk eki olduğundan söz edilir. “İsim Çekimi” başlığının alt başlıklarından bir diğeri de “İyelik Ekleri” olup burada yazar, 1. teklik şahıs iyelik eki, 2. teklik şahıs iyelik eki, 3. teklik şahıs iyelik eki, 1. çokluk şahıs iyelik eki ve 2. çokluk şahıs iyelik ekine değinerek yazıtlardan örnekler verir. “İsim Çekimi” başlığının son alt başlığı “Durum Ekleri” bölümünde; ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç (vasıta), eşitlik ve yön gösterme ekleri ile ilgili örneklere de ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. “Basit Fiil Çekimi” başlığı altında; bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman başlıkla-

rıyla zaman kiplerine yer verilmiş ve bu kipler de yine örneklerle izah edilmiştir. “Birleşik Fiil Çekimi”nde ise hikâye, riva-yet ve şart çekimi kısaca anlatılmış ve örnekler sınırlandırılmıştır. “Sıfat-Fiiller” ve “Zarf-Fiiller” başlıklarıyla anla-tılan “Fiilimsiler” bölümünde de yine {-mİş}, {-dUk}, {-gmA} ve {-DaçI} sıfat-fi-illini oluşturan eklerle {-I/-U}, {- (X)p}, {- (X)n}, {-A}, {-kII}, {-GAII}, {-mAtI} ve {-ÇA} zarf-fiil eklerinden oluşan örnek-ler yazıttaki satır numaralarıyla bir-likte verilmiştir. İkinci bölümün diğer önemli kısmını oluşturan “Söz Varlığı” bölümünde yazar yedi farklı alt baş-lık kullanmıştır. Bunlardan ilki “Soyut Sözler” başlığıdır ki burada kültürün ve medeniyetin unsurlarından olan ve ifadenin gücünü yansıtan “soyutlama” teriminden söz edilir. Bu bağlamda ya-zıtta tespit edilen örnekler üzerinden akıl ve düşünce çerçevesinde fazlaca bulunan soyut sözlerin sıklığına değ-i-nilir. “Söz Varlığı” ana başlığını oluşturan alt başlıklardan bir diğeri de “Eş Anlamlılar” başlığıdır. Yazar, dilin tarihî derinliği olarak gösterdiği bu sözle-rin, küçük bir metin olmasına rağmen *Tonyukuk Yazıtı*’nda ne kadar sık kulla-nıldığını örneklerle ispata çalışır. Söz-cüğün birden çok anlamla karşımıza çıkması bağlamında aktardığı bir diğer başlık da “Çok Anlamlılar” başlığıdır. Söz konusu yazıtta *kör-* hem bakmak hem de bağlı olmak anlamını taşıırken *olur-* eylemi de tahta geçmek, yaşamak ve ikamet etmek anlamlarını barın-dırır. Bu ve buna benzer örneklerden hareketle konuya açıklık getiren yazar daha sonra “Söz Varlığı” altında yer alan diğer başlığa geçer. Bu başlık “Söz Türetme” dir. *Bilge Tonyukuk Yazıtı*’n-da toplumun düşünce biçimi ve Türk dilinin o günkü çeşitliliğine vurgu ya-pan yazar, bu başlık altında yeni sözcük oluşturan köklere yer verir. “Akıl” ve “zihin” anlamına gelen *ög* sözcüğün-den türetilen *ögleş-* anlaşımak, karar-

laştırmak anlamına bürünürken; “dış” anlamındaki *taş* sözcüğü *taşık-* bağla-mında yola çıkmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ve buna benzer pek çok söz yazıtta yeniden türetilmiş söz-cüklerdendir. *Bilge Tonyukuk Yazıtı*’nda “Birleşik Fiiller” başlığı altında farklı fi-illeri de görürüz. Bunlardan birkaçı *yé-lüber-* “hızla gitmek”, *uka bas-* “uykuda baskına uğratmak”, *ebirü kel-* “dolanıp gelmek” fiilleridir ki örnekleri olduk-ça fazladır. Dildeki sözcük üstü yapılar olarak tanımlanan “Kalıp Sözler” ikinci bölümün ikinci kısmını oluşturan “Söz Varlığı” başlığının diğer alt başlıkların-dandır. Yazar, tespit ettiği kalıp sözleri deyim, atasözü, ikileme... bağlamında yazıt içinde yer aldıkları yerlere göre -numaralandırma yöntemiyle- ortaya koymuştur. Tarihsel metinlerde tara-nan farklı terimler pek çok çalışmaya/ araştırmaya konu olmuştur. Bu terim-ler bazen tek terim üzerinden bazen de bir çerçeve etrafında ele alınır. Örneğin tarihsel bir metinden hareketle hayvan isimleri, organ isimleri, dinî isimler vb. pek çok terim; etimolojik, fonetik ya da morfolojik unsurlar açısından araştırmacıları yakından ilgilendiren konulardan olmuştur. Bu tür çalışma-lar, dilin tarihine ışık tuttuğu gibi alana da söz varlığı açısından oldukça kat-kı sunmaktadır. Yazar, *Bilge Tonyukuk Yazıtı*’nda “Savaş ve Diplomasi Terim-leri” başlığını özellikle tercih etmiştir. Çünkü savaşçı bir toplumun dili, savaş terimleriyle bağlantılı sözcüklerden oluşmaktadır. Bu dönemde üstün ye-teneklere sahip olan bilge bir kuman-danın kendi dilinden yazıya geçirdiği bu tarz sözcükleri fazlaca kullanması toplumun sosyal yaşantısı hakkında da önemli ayrıntılar barındırır. Akar’ın eserinde verdiği savaş ve diplomasi te-rimleri 8. yüzyıla ait olan bir metindeki sözcük çeşitliliği ve zenginliğini sınırlı sayıda terim olmasına rağmen- anla-mamız açısından da oldukça önemlidir.

Bilge Tonyukuk Yazıtı adlı eserin üçüncü bölümünü metinler oluşturur. Bu bölümde metinlerin belli bir sıraya göre düzenlenmiş olduğu görülür. Köktürk harfleriyle verilen bir cümlemin hemen altında transkribe edilmiş Latin harfli biçimi yer almaktadır. Transkript harfli cümlemin hemen altında ise Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimi bulunur. Bu hâliyle metin, bir bütünlük arz etmektedir. Ayrıca Köktürk yazısını yeni öğrenenler için de kolaylık sağlayacak bir okuma yöntemi sunmaktadır. Metinlerin altındaki dipnotlarda bazı sözcüklerin okunma biçimleri üzerinde durulmuş ve bu bağlamda Türkologların görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıntılı biçimde ele alınan bu dipnotlarda okuyucunun konuyu daha iyi anlayabilmesi için detaylı bilgilere yer verilmiş ve sonrasında sözcüğün okunuşu noktasında yazarın kendi görüşleri ortaya konmuştur. Metinlerin sonunda fotoğraf albümü yer almaktadır. Söz konusu yazıtın orijinal fotoğraflarının

bulunduğu albüm, yazarın bizzat kendisi tarafından çekilmiş fotoğraflardan oluşmaktadır. Fotoğraflardan sonra “Dizin-Sözlük” bölümü yer almaktadır. Bu bölümde de yazıtta yer alan sözcüklerin anlamları verilmiş ve yazıtta geçtikleri yerler belirtilmiştir. Daha sonra eser dört sayfalık “Kaynakça” bölümüyle sonlandırılmıştır.

Türkiye’de *Bilge Kağan*, *Kültigin* ve *Tonyukuk Yazıtları* üzerine hatırı sayılır çalışmalar önemli Türkologlar tarafından kaleme alınmıştır. Ancak *Tonyukuk Yazıtı* diğer iki yazıtla oranla daha geride tutulmuş ya da üzerine çok söz söylenmemiştir. Bazı hususlar gözönünde bulundurulduğunda *Bilge Kağan* ve *Kültigin Yazıtları*’ndan ayrılan bu yazıt hem yeniden gözden geçirilmeli hem de farklı bakış açılarıyla değerlendirilmeliydi. Ali Akar’ın *Bilge Tonyukuk Yazıtı* isimli eseri alana önemli katkılar sunacak ve daha şimdiden yeni çalışmalara ışık tutacak eserler arasında yerini almıştır.

AHMED PAŞA’NIN GÜNEŞ KASİDESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Şeyma Dayı

Klasik Edebiyat nazım ve nesirleri, Tanzimat edebiyatıyla başlayan ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında da süren “halktan uzak, saray edebiyatı” suçlamasıyla yıllardır önemsizleştirilmeye çalışılmıştır. Bu algının oluşturduğu önyargıya değişen çevresel, dilsel ve edebî faktörler de eklenince divan edebiyatı metinlerinin anlam katmanlarının çözülmesi zorlaşmıştır. Şu an İstinye Üniversitesinde akademik çalışmalarına devam eden, klasik edebiyat

tarihi ve metin şerhi üzerine çalışmaları olan Ahmet Atillâ Şentürk de divan edebiyatı hakkında oluşmuş bu algıyı “kolaya kaçmak ve büyük bir edebiyatı monoton ve tek yönde düşünen subjektif bir hüviyete büründürmek” olarak niteler (Şentürk, 2020: 13). Bu zorluğu aşmak için geliştirilen metin şerhi bir dönemin edebiyatını değişen sosyal ve kültürel hayata rağmen günümüzün bilgisi çerçevesinde anlama ve o metnin zevkine varma fırsatı vermektedir. Bu tarz yanlış düşünceleri çürüten ve somut kanıtlar sunan Osmanlı şiirinden toplumsal yaşantıya dair çıkarım ve tespitlerin yer aldığı ““Osmanlı Şairlerinin Gözlemciliği ve Klasik Edebiyatımızda Realiteye Dair” makalesi gibi çalışmaları olan Şentürk bir mazmu-